

Живко ЂУРКОВИЋ

ИДЕЈА ЦРНЕ ГОРЕ У ЂИЛАСОВОМ РОМАНУ *ЦРНА ГОРА*

Милован Ђилас је својевремено изнио необичну и изазовну оцјену о овоме своме дјелу – да га је више инспирисала идеја Црне Горе него дата збивања и ликови.¹ Наравно, није устврдио да се та идеја може у прозном тексту презентовати огољено, без сраслости и подударности са приказаном стварношћу. Зато је могуће, у трагању за извјесношћу дате оцјене, провјерити њен уплив и у појединачним и у укупним поетичким полазиштима, токовима и исходиштима романа. Односно, праћење њене презентације фактички отвара сва битна питања умјетничког статуса овог дјела.

Чини се нужним да трагачки напори за модусима обликовања дате теме у полазишту крену од неких битних типолошких назнака и одредница романа. Прије свега, дјело има специфичну прстенасту структуру: три дијела – *Биџика*, *Вјешала*, *Крај* – урастају један у други и хронолошки и градацијски. Хронологија догађаја одвија се од јануара 1916. године, па закључно са неколике године по уједињењу 1918. године, све на простору од Колашина до Бијелог Поља. Свакако центар збивања је Мојковац са чувеном битком, затим Колашин са аустроугарским затвором и вјешалима, те Бијело Поље са крвавим разрачуном протагониста нове југословенске власти. Заправо, овај временски интервал је и ужи и шири – ужи, свега пет дана (први дио три, а друга два дијела по један дан); шири, захвата вријеме самосталне Црне Горе са почетка двадесетог вијека па све до њеног урастања у ткиво Југославије по Првом свјетском рату. А градацијско структурирање романа одвија се од крупног ка ништавном, тј. од репрезентативне и најуспјешније битке са аустроугар-

¹ Из предговора Василија Калезића: *Ђиласова Црна Гора – мит и стварности, хроника и роман*; Милован Ђилас, *Црна Гора*, Обод, Цетиње, 1994. Сви цитати биће узети из овог издања романа.

ском војском па преко вјешања три црногорска затвореника до минорног а крвавог догађаја у једној забитој кафани у Бијелом Пољу. У складу са оваквом хронологијом збивања и оваквим градацијским склопом романа израста и пишчева визија Црне Горе везано за неколике прве деценије двадесетог вијека.

У роману се јавља више носилаца и бораца за ту примарну идеју. Они су скоро редовно дати у опонентним позицијама. Може се рећи да се у првом пару јавља сам писац упоредо са објективним наратором и тај пар покрива читаву садржину дјела. Затим су изразити парови: у првом дијелу романа – команданти батаљона у Колашинској бригади Стојан Станковић и Машан Јанковић; командант батаљона народне војске Малиша Петровић и његов замјеник Петар Журић; у другом дијелу затворска тројка – студент филозофије Милош Милошевић, капетан Драшко Драговић и старац Вук Ровчанин насупрот аустријском војном комесару Унгрију и цивилном комесару Љесковцу; у трећем дијелу су опоненти начелници срезова Бошко Симовић и Благота Бојовић. Два лика – Јанко Вукотић и Марко Даковић – који нијесу дати у директном односу, постављени су тако да на најпотпунији начин инкарнирају Црну Гору и то ону стару витешко-чојствену и новију демократско-грађанску, те је због тога и овај пар у извјесној опонентској позицији.

Иако је дјело обликовано у класичном реалистичком проседеу са објективним наратором као примарним, писац као приповједачки субјект јавља се на почетку и на крају романа, а и повремено кроз сами ток приповиједања. У тим својим јављањима, он настоји да споји дјечачке доживљаје Мојковачке битке са виђењима те битке и тога времена из положаја робијаша у сремскомитровачком затвору након четрдесет и двије године послје битке. Заправо, он жели да кроз књижевно-умјетничку опцију изрази, како каже, „противности црногорске”, понајприје кроз битку „какву Црна Гора не видје”, а онда и кроз догађаје које је донијело аустријско ропство и касније накарадно поимање власти, престижа и новог живота по уједињењу. Стало му је, наиме, до љепоте колико до истине, чиме задовољава своју давнашњу жељу да напише роман о тим црногорским противурјечностима, али и да ублажи муке робијашког живота.

Објективни наратор се уводи постепено, нарочито у првим поглављима првог дијела романа, док у друга два дијела он спочетка преузима иницијативу. Наравно, између писца и наратора постоји потпуна усаглашеност, те између њих нема опонентности осим у тоналитету нарације. Дакле, са директним наступима писца, роман је добио нешто наглашенију лирску обојеност, али је у понечем изгубио од подтекстовних смисаоних интенција којима се одликује свако успјело књижевно дјело. Јер идеја Црне Горе, за којим писац трага, умјетнички је зрелија и упе-

чатљивија из опонентских ставова и понашања датих ликова него из изричитих погледа самог писца.

Стиче се утисак да је писац, трагајући за идејом Црне Горе, опис саме битке извјесно ставио у други план, јер пет првих глава превасходно је посветио црногорским расколима, који поодавно, прије битке, разједају Црну Гору, да би показао како „битка што надолази, напиње све њене снаге, али их и разјарује, већ од раније закрвљене.” Затим је седму, осму, девету и десету главу искључиво посветио расправама о црногорској идеји између поменутих команданата батаљона. Фактички више од половине поглавља *Биџика* посвећено је тој теми.

Наиме, у овоме поглављу црногорска идеја се обзнањује на три начина: као сумаран став писца и објективног наратора, кроз портрете опонентских парова и кроз њихове унутрашње монологе. У првом моделу та идеја се разлаже на више мјеста у уводним главама, али је најсажетије и најјасније презентована у другој глави и гласи: „То су недокрајчене политичке борбе – насиља, атентати и завјере, подруми Јусоваче и Грможура, бјекства из земље и потуцања по туђини, губилишта. А изнад свега мит прошлости – српство као борба добра и зла, јунаштво као највиша врлина и династија Петровића као израз и носилац црногорске самобитности, мит будућности – уједињено српство и југословенство, прогрес и слобода”.

Ови „митови” су профилисани кроз описе опонентских ликова. Обликујући ликове Стојана Станковића и Машана Јанковића, писац је умјетнички пластично приказао како се под упливом опречних политичких оријентација раздвајају људи, жртвујући побратимство својих очева и дугогодишње лично другарство и пријатељство. Наиме, врло увјерљиво је оцртана генеза њиховог дружења и раздвајања, а кроз ту генезу се виде и црногорски расколи са почетка двадесетог вијека све до Мојковачке битке. Читава девета глава посвећена је политичким опцијама ове двојице протагониста – Стојановој српској и Машановој црногорској опцији, које у крајњем обје урастају у српство. Оне су дате у виду унутрашњих монолога, који дјелују издвојено из приказаних околности и на извјестан начин ремете успостављени нарацијски код. Извјесно, писцу је било особно стало, и поред одређеног композиционог несклада, да генезу црногорских раскола доведе и кроз монолошке исказе ових ликова до саме Мојковачке битке, те да покаже како се ти расколи и наизглед непомирљиве мржње потискују пред оним што је јаче и судбоносије – одбрана слободе и сопственог огњишта.

У исте околности постављени су у сукобу Малиша Петровић и Петар Журић. Истина, генеза њихових односа према црногорској идеји изгледа нешто друкчије. Журић је још испред балканских ратова прошао тортуре и робијање у подгоричкој Јусовачи, те је своје опредјељење за српску и ју-

гословенску опцију изградио и схватао као демократију и слободу, те ће и он у виду унутрашњег монолога изнијети то своје вјеровање, док је код Малише као нешколованог и човјека из народа опција српства на челу са династијом Петровића усађена рођењем. Опречности између ова два лика ипак нијесу утицале на присну и искрену сарадњу у командовању батаљоном. Заправо, све ове опречности ишчилиће у судару са непријатељем, тако да ће се десити да противнике смрт на симболичан начин измирује. Наиме, приликом погибије и сахране Машана Јанковића и Петра Журића опроштајне говоре ће им држати њихови политички опоненти.

Друго поглавље *Вјешала* нема директне везе са првим, иако израста из аустријске окупације Црне Горе после Мојковачке битке. Али што се тиче црногорске идеје, ова два поглавља су компатибилна и у пуној коресподентности. Наиме, у аустријском затвору у Колашину, у истој затворској ћелији, нашла су се три затвореника, осуђена на смрт вјешањем. Они представљају три генерације Црногораца – Вук Ровчанин најстарију, капетан Драшко Драговић средњу и најмлађу Милош Милошевић, београдски студент филозофије. Наравно, прва два су за самосталност Црне Горе на челу са династијом Петровић, док Милошевић заступа српску и југословенску опцију.

Поимање супротстављених опција ових ликова у околностима у којима се налазе рефлектује се кроз специфичну и изнијансирану визуру. С једне стране, они су суочени и преокупирани и у сну и на јави са непосредном смрћу, а с друге, они су и у таквом стању испровоцирани намјештаљкама и уцјенама мучитеља – Унгија и Љесковца. Писац је заиста упечатљиво насликао ликове тих опасних и лукавих представника окупаторских власти, који перфидним методама желе да осуђенике психолошки сломију и постигну своје циљеве. У дуелу капетана и Унгија, а посебно у дуелу студента Милошевића и Љесковца, не само што непријатељ није постигао циљ, већ се десило обрнуто – ове Црногорце су те провокације морално ојачале и учврстиле их у увјерењу да храбро и достојанствено поднесу гнусно убиство вјешањем. Снажну моралну помоћ пружили су им њихови најдражи – капетану његова жена и малољетни син, а студенту Милошевићу мајка и сестра. У представљању тих сусрета и посљедњих опроштаја постигнута је снажна умјетничка креација, посебно у сагледавању моралних профила црногорске мајке, сестре и супруге.

Приликом исцрпљујућих ислеђивања, нарочито ислеђивања Милошевића од стране цивилног комесара Љесковца, писац је показао како се убједљиво и аргументовано иста идеја – идеја српства и југословенства – може бранити и доказивати из позиције окупаторске државе и из позиције црногорског студента задојеног том идејом. У сукобу непомирљивих мишљења, отворила су се и нека шира питања о идеји уопште. У

својим интензивним унутрашњим заносима пред исељдником, студент Милошевић је долазио до начелних сазнања о идеји, као што су: „Идеја је племенита сама по себи. Остварена, она је стварност – прљава, грамзива, насилна. Није више идеја...” Или:” Али се без идеје не може – без крви и заноса. Без безумника”. Из тих општих премиса изводио је своје погледе о идеји српства и југословенства. Комесар Љесковац му је доказивао да су српска и југословенска идеја неоствариве без Аустро-Угарске као државе реда, рада и закона, али то није поколебало овог осуђеника ни у поимању идеје ни у опредјељењу да достојанствено умре.

У лику студента Милоша Милошевића могуће је препознати низ биографских црта самога писца, заправо Милована Ћиласа из времена када је писао овај роман у сремскомитровачком затвору хиљаду деветсто педесет и осме године. Питања младалачких доживљаја и љубави, доживљаја природе и родног амбијента, ратних страдања, размишљања о смрти, злу, савјести, религији, предсмртној исповиједи, Црној Гори, пролазним и апсолутним идејама, српству и југословенству, затворима и животу осуђеника и робијаша, могућој одбрани у судској процедури и многим другим, као да су пресликана из пишчеве биографије. Па иако се писац у овим сторијама о тројици затвореника и осуђеника на смрт изричито не појављује, ипак умјетничко уобличавање неких сцена, нарочито оних о студенту Милошевићу, остварено је са наглашеном лирском обојеношћу, управо онако као и сцене у којима се писац сјећа својих дјечачких доживљаја у вези са Мојковачком битком. Иначе, ово поглавље у цјелини не само да је најобимније, већ представља умјетнички најзрелији дио романа и то највише по суптилно вођеној аналитици душевних стања и реакција тројице осуђеника. Чини се да је старац Вук Ровчанин најпотпуније остварени лик као представник племенске чојствености и постојаности црногорске.

Треће поглавље је обимом најкраће, али својом суштином, с обзиром на црногорску идеју, врло илустративно. Реализовано је у објективној наративи све до посљедњих реченица. Оно је уобличено на сукобу и крвавом обрачуна двојице заступника југословенске опције, који су у новој држави добили уносне положаје начелника срезова, иако по стручним а посебно људским квалитетима то нијесу заслужили. Ривалство је наступило око престижа у народу и код виших инстанци власти, уплива код жена и вјештине у богаћењу.

Портретишући ликове Бошка Симовића и Благоте Бојовића и пратећи генезу њихових сукоба, у обрисима је назначено и функционисање власти у новој држави од локалне до оне на врху у Београду. Писац је ипак тај опис сузио на ову двојицу представника те нове власти, осврћући се једино још на улогу народног посланика Тома Ђукића, који је, ра-

ди својих себичних интереса, тај сукоб подгријавао и заоштравао све до крвавог обрачуна. Није случајно писац овоме поглављу дао наслов – *Крај*, јер је описаним сукобом само илустровао идеју југословенства у оном смислу како ју је видио у својим предсмртним заносима Милош Милошевић – док је само идеја она је племенита, а када пређе у стварност постаје прљава, грамзива, насилна. Она је, та идеја, докрајчена када се остварила, као што је Мојковачком битком и бјекством династа Петровића докрајчена самосталност и државност Црне Горе. Сада постаје јасније и очигледније због чега је у уводу романа писац црногорску и српско-југословенску идеју назвао митовима, будући су у стварности постале коначне, па су даље као племените и узвишене могле да живе једино као митови, било да истрајавају у свијести народа или да се оживљавају у умјетничкој креацији, а једна од тих креација је овој роман.

Међутим, црногорска идеја у визији писца не би добила своју пуну цјеловитост и изразитост без два најистакнутија носиоца те идеје – Јанка Вукотића и Марка Даковића. Њихови портрети су скице, посебно Даковићев, али и као такви они су за дате прилике најпотпуније отеловљење црногорске идеје. Објективном нарацијом ова два књижевна јунака су представљени на сљедећи начин.

Јанко Вукотић је испланирао и надахнуо Мојковачку битку, иако је није директно водио, у којој је, како се каже, „својим љепотама сијевнула Црна Гора – прошлом вјером, садашњом жртвом и будућом надом”, али он је у исто вријеме био и члан најужег дворског круга око краља Николе, те се у само предвечерје Мојковачке битке прихватио положаја начелника Штаба црногорске војске, а онда је по окончању те битке, по наређењу Господаревом и условима које је наметнула Аустро-Угарска, морао распустити црногорску војску и наредити њено разоружање. Међутим, он није побјегао са краљем у иностранство, већ је остао да дијели судбину са народом, па се констатује: „За војску, за војску-народ, то је било мало. За њега – све.” Пао је у аустријско заробљеништво, као и други црногорски официри, а по стварању Југославије, замјерали су му и једни и други – присталице независне Црне Горе што се у новој држави прихватио војне службе, ујединитељи што је остао досљедни приврженик витешко-чојствених особености црногорских.

Марко Даковић је био предводител црногорских младића, школованих у Београду, који су сматрали, да су, како се каже, „деспотизам и себичност династије Петровића сметња уједињењу српства и југословенства”. Али одмах по уједињењу, он се дубоко разочарао и повукао, будући је „све испало друкчије од његових очекивања и он није ни могао ни хтио скрити дубоко огорчење због подмићивања, сплетки, разврата и бесмисленог насиља у врховима политичких странака и државне управе”.

И њему су, као и Вукотићу, замјерили и једни и други – ујединитељи што их је напустио, а они за независну Црну Гору већ од раније су га осуђивали као непријатеља и издајника црногорске државе. Даковић је, како је записано у скици портрету, „био потврда да постоје људи кадри да изгоре за идеал, за чисту савјест”.

Иако опречних политичких опција, ова два лика у пищевој визији су истински носиоци црногорске идеје, вјековима коване и исковане кроз борбе и прегнућа. У трећем поглављу романа истакнуто је да накардном владавином по уједињену ..”није пропала Црна Гора – њени људи и идејни, морални лик њен. Загушени новим неочекиваним приликама, изглобљени из живота, у судару са свим и са самим собом били су главари црногорски, главни и најизразитији носиоци митске српске и јуначке Црне Горе – да би мит постао још чистији, љепши и недокучивији”. Крајње интенције романа упућују на то да су Јанко Вукотић и Марко Даковић, и прије уједињења и по уједињењу били најизразитији носиоци моралног лика Црне Горе, без обзира на њихову наизглед опречну друштвену ангажованост и личне судбине.

Овим романом Милован Ђилас је из различитих углова и помоћу различитих носилаца разрадио идејна одређења Црне Горе у првим деценијама двадесетог вијека. И то је доминантни слој романа од кога зависе и у његовој су функцији сви остали слојеви и аспекти овог дјела. Такво стратегијско одређење неспорно је утицало да неки од битних елемената, значајни за умјетничку пуноћу и релевантност овог дјела, не дођу до пунијег изражаја или извјесно наруше његову структуралну и изражајну кохерентност. Евидентан је, рецимо, доста скучен опис битке у односу како је најављен, осјећа се несразмјера дјелова у односу на цјелину, присутна је и извјесна патетичност стила, дешава се нарушавање објективне наративне директним ставовима и погледима писца, чак и ти погледи понекад долазе у противурјечја и сл. Но, вјероватно, у околностима у којима је писан роман и с обзиром на примарну инспирацију, и није могло бити друкчије. Ђилас, у томе времену већ бивши партијски идеолог, још је био под снажним упливом посматрања друштва и човјека из идеолошке равни. А Црна Гора као његова младалачка инспирација нужно се наметала да се сагледа у тој равни, те да као стваралац са њеном митском љепотом опстане и бори се из скоро безнадежних затворских услова.

Živko ĐURKOVIĆ

IDEA OF MONTENEGRO IN ĐILAS'S ROMAN *MONTENEGRO*

Summary

In the novel *Crna Gora*, Milovan Đilas gave a special vision of Montenegro and Montenegrin people from the first decades of the twentieth century. That vision is presented through the attitudes of the writer, by means of objective narration and through the conflicts and monologues of the main protagonists of the novel.

Montenegrin contradictions are painted from different points of view, as born at the transition of centuries, seen through the battle at Mojkovac and as finished, united into a new state.

The ideological level of the novel is dominant here.